

พื้นที่กับอำนาจ : ภาพแทนความจริงจาก วรรณกรรม “เด็กชายชาวเล” และ “กลางทะเลลึก”

พรพันธุ์ เขมคุณาศัย*

บทนำ

ปัจจุบันมุมมองในการวิเคราะห์วรรณกรรม ได้ขยายตัวก้าวข้ามพรมแดนของศาสตร์ต่างๆ โดยเฉพาะการนำแนวคิดทางสังคมวิทยามาใช้ศึกษาวรรณกรรมมากขึ้น บทความนี้เลือกแนวคิดเรื่องพื้นที่ (Space) ซึ่งเป็นมโนทัศน์ด้านภูมิศาสตร์สมัยใหม่ที่นักสังคมวิทยายืมมาใช้ และขยายการศึกษาออกไปครอบคลุมปริมณฑลทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ โดยนำเสนอผ่านภาพแทนความจริง (Representation) ประเภทนวนิยาย

การสร้างภาพแทนความจริงเป็นการนำสิ่งที่มีอยู่แล้วมาเสนอใหม่อีกครั้งหนึ่ง ภาพแทนความจริงจากวรรณกรรมขึ้นอยู่กับมุมมองของนักเขียน และการให้ความหมายที่แตกต่างในแต่ละวัฒนธรรมที่นักเขียนดำรงอยู่ มองเห็น รับรู้หรือมีประสบการณ์และถ่ายทอดออกมา การศึกษาผ่านภาพแทนความจริงเป็นการพิจารณาทั้งกระบวนการภายใน (ตัวบท-Text) และกระบวนการภายนอก (นอกตัวบท)

บทความนี้ได้คัดเลือกวรรณกรรมสองเรื่องเป็นภาพแทนความจริงแม้ทั้งสองเรื่องจะแต่งต่างเวลากันถึงสองทศวรรษ แต่ชีวิตประจำวันของตัวละครล้วนเชื่อมร้อยกันไว้ด้วยพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติประเภทเดียวกัน และอยู่ภายใต้กรอบนโยบายและกฎหมายของรัฐฉบับเดียวกัน พื้นที่ในที่นี้หมายถึง “พื้นที่ทะเล”

วรรณกรรมเล่มแรก เป็นนวนิยายเรื่อง “เด็กชายชาวเล” ของ พนม นันทพฤกษ์ หรือ สดภาพศรีสังข์ ศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ ปี พ.ศ.2548 หนังสือเล่มนี้ได้รับรางวัลชมเชยจากคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ ปี พ.ศ.2524 และรางวัลชมเชยประเภทบันเทิงคดีสำหรับเยาวชนก่อนวัยรุ่น จากคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ ในงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติปี พ.ศ.2524 นอกจากนี้ วรรณกรรมเล่มดังกล่าวยังได้รับการแปลเป็นภาษาญี่ปุ่น

*อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

สถาพรได้ข้อมูลและแรงบันดาลใจในการเขียนนวนิยายเรื่องนี้ระหว่างทำงานในโรงงานปลาป่น ทำให้มีความผูกพันกับทะเลและชีวิตของผู้คนที่พึ่งพิงอยู่กับท้องทะเลอันดามัน (ชายฝั่งทะเลตะวันตกของภาคใต้) และที่สำคัญเขาพยายามจะบอกว่า “เรื่องราวในงานเขียนชิ้นนี้เป็นเรื่องราวเล็กๆ ของเด็กคนหนึ่งกับหมู่เพื่อนพ้องและผู้คนในเครือญาติของเขา ไม่มีช่วงไหนที่จะเสกสรรปั้นแต่งเอาเอง รายละเอียดของชีวิตทั้งหมดในเรื่องนี้เป็นเรื่องจริง” (พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 11)

อีกเล่มหนึ่งเป็นนวนิยายเรื่อง “กลางทะเลลึก” ของประชาคม ลุนาชัย หนังสือเล่มนี้ได้รับรางวัลชมเชยจากคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ปี พ.ศ.2547 และรางวัลนวนิยายดีเด่นอันดับ 3 จาก Seven Book Awards ปี พ.ศ. 2547

ประชาคมเป็นลูกเรืออวนลากในทะเลลึกมานานปี มีความคุ้นเคยกับอายุคลื่นของน้ำเค็ม ใช้ชีวิตเยี่ยงคนทะเลโดยทั่วไป ต่อมาเขาอำลาชีวิตลูกเรือเมื่อเดือนพฤษภาคม 2534 และหันมาเขียนหนังสือ เขามักจะกลับไปเยือนถิ่นเก่าที่จากมาปีละครั้งสองครั้ง กลับไปมองสะพานปลาในความเงียบ พุดคุยกับลูกทะเลรุ่นใหม่ มองดูเรือลำใหญ่ที่แล่นผ่านปากอ่าวสู่ท้องทะเลลึก และเดินสำรวจหมู่บ้านชายฝั่ง (ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า 12)

ประสบการณ์นอกตัวบทที่เข้มข้นของนักเขียน ประกอบกับตัวบทอันเป็นภาพแทนความจริง เรื่องราวชีวิตของชาวประมงจากวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง จะช่วยให้เข้าใจคนกลุ่มดังกล่าวที่ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดประจำวันอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในทะเล หลังการเข้ามาจัดระเบียบพื้นที่ของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ (Nation State) จนทำให้ชาวประมงชายฝั่งถูกกีดกันออกไปจากพื้นที่บางส่วนที่พวกเขาเคยใช้เป็นแหล่งทำมาหากินดั้งเดิม เช่น ป่าชายเลนที่รัฐนำไปสัมปทานให้แก่นายทุน เป็นต้น

บทความนี้จะนำเสนอภาพแทนความจริงผ่านตัวละครโดยเน้นประเด็นศึกษาไปที่บริบทของการช่วงชิงความหมายพื้นที่ ความขัดแย้งและการต่อสู้ต่อรอง (Negotiation) ทั้งในระดับปัจเจก และระดับกลุ่ม

พื้นที่และการนำแนวคิดเรื่องพื้นที่มาใช้ในการศึกษาวรรณกรรม

นับตั้งแต่ปลายคริสต์ทศวรรษ 1980s เป็นต้นมา ในแวดวงการศึกษาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในระดับสากลได้หันกลับมาสนใจศึกษาสิ่งที่เรียกว่าพื้นที่ที่กินใหม่ (The spatial/ Geographical turn) ซึ่งต่างจากก่อนหน้านี้ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาพื้นที่ในเชิงภูมิศาสตร์การเมือง ที่วนเวียนอยู่แต่ในวังวนของวิชารัฐศาสตร์กระแสหลัก โดยพูดถึงเรื่องของรัฐชาติ อาณาเขต ประชากร อธิปไตย เป็นต้น กระแสการศึกษาเรื่อง “พื้นที่” ที่นักวิชาการกำลังให้ความสนใจ คือ การศึกษากระบวนการ ขั้นตอน และรายละเอียดในการผลิต/ สร้างพื้นที่เหล่านั้นขึ้นมา และภาคปฏิบัติต่างๆ ของพื้นที่เหล่านั้น (Spatial practices) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545, หน้า170-172)

การศึกษาในแนวคิดกล่าว เป็นการศึกษพื้นที่ในฐานะที่เป็นคำกริยามากกว่าในฐานะที่เป็นคำนาม นั่นคือ ศึกษาพื้นที่ในฐานะที่เป็นตัวกระทำ เป็นตัวสร้างเอกลักษณ์/ ความหมายให้กับคนในสังคม พื้นที่จึงเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคม/ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และที่สำคัญที่สุดที่พื้นที่เหล่านั้นกระทำคือ การสร้างกรอบ ขอบเขต/ พรมแดน/ ปริณิเทศให้กับคนในสังคม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร,

2545, หน้า 172) พื้นที่หรือความเป็นอาณานิคมบริเวณจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันใน 3 ลักษณะคือ ลักษณะแรก เกี่ยวข้องกับรูปแบบการจัดแบ่งประเภทของพื้นที่ออกเป็นส่วนต่างๆ และการจัดวางผู้คนหรือสิ่งต่างๆ ให้อยู่ตามตำแหน่งแห่งที่ ลักษณะที่สอง เกี่ยวข้องกับการสื่อความหมายเฉพาะด้วยเครื่องหมายเขตแดน และลักษณะที่สาม เกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะบังคับควบคุมเหนือการเข้าถึงพื้นที่ (Paasi, A., 2003, pp. 111-112)

“พื้นที่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” เป็นพื้นที่เฉพาะแบบหนึ่งที่ Foucault เรียกตามความหมายว่า Heterotopia ซึ่งไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร นำมาอธิบายว่า พื้นที่ดังกล่าวเปิดให้มีการช่วงชิงการนำในการนิยามและหรือสร้างความหมายแบบต่างๆ ให้เกิดขึ้น โดยนัยนี้ ความหมายที่สั่นไหวและเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” คือ ประวัติศาสตร์ว่าด้วยการต่อสู้ทางความคิดของมนุษย์เองที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเมืองของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังกล่าวจึงเป็นขบวนการของกลุ่มพลังต่างๆ ที่เข้าปะทะต่อสู้กันเพื่อสร้างค่านิยมในการจัดการกับพื้นที่ ความขัดแย้งของคนในสังคมส่วนใหญ่จึงเริ่มจากการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความหมาย (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545, หน้า 208-236)

วิธีการสร้างนิยาม/ ความหมาย อาจกระทำได้หลายลักษณะคือ ลักษณะแรก นิยามโดยการเปรียบเทียบแบบคู่ตรงข้าม ธงชัย วินิจจะกูล เสนอว่า “บางครั้งการเข้าใจนิยามหรือการรับรู้ความหมายกลับไม่ได้มาจากการนิยามหรือการหาความหมายตรงๆ ทว่ากลับสามารถรับรู้ได้โดยการระบุหรือนิยามความเป็นผู้อื่น เช่น เรามีสภาพที่ระบุความเป็นผู้อื่นมากมาย ที่นิยมทำกันโดยปกติคือ การระบุถึงชาติพันธุ์ หรือความเป็นชาติอื่น แต่ก็มีศัพท์แสดงความเป็นอื่นในลักษณะต่างๆ ออกไปด้วย บ่อยครั้งที่เราเทียบความเป็นไทยว่าไม่เหมือนฝรั่ง เทียบเมืองไทยกับเมืองนอก ฝรั่งและเมืองนอกเป็นคำซึ่งไม่แสดงความเฉพาะเจาะจงใดๆ เลยว่า หมายถึง อังกฤษ อิตาลี หรือ อเมริกัน เฉพาะคำว่าเมืองนอก ยิ่งไม่สามารถระบุได้เลยว่าหมายถึงอะไรแน่ แต่ถูกใช้เพื่อชี้ถึง “ความเป็นอื่น” โดยเปรียบเทียบกับความเป็นไทยเป็นจุดประสงค์หลัก เป้าหมายของการเปรียบเทียบคือการสร้างความหมายให้แก่ความเป็นไทย ด้วยกรณวิธีระบุความไม่ใช่ไทย” เป็นต้น (ธงชัย วินิจจะกูล, 2532, หน้า 68-76)

ลักษณะที่สอง การนิยามผ่านวาทกรรม สิริชัย หวันแก้ว กล่าวถึงแนวคิดของ Homi Bhabha เกี่ยวกับการนิยามผ่านวาทกรรมว่า เป็นผลพวงของยุคสมัยอาณานิคมที่วาทกรรมแบบอาณานิคม (Colonial Discourse) นั้น มักจะจัดวางความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้คนด้วยการยึดเอา “มโนทัศน์” แบบตายตัว (Fixity) ของผู้ปกครองเป็นที่ตั้ง ด้วยการนิยามความเป็นอื่น (The Otherness) เขาเห็นว่าความเป็นอื่น คือ สิ่งที่ไม่เรียบหรือเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และการเอาภาพฝังใจ (Stereotype) อันอยู่ในรูปของความรู้และการแยกแยะที่พยายามจะเข้าไปจัดการด้วยยุทธศาสตร์ของวาทกรรมชุดต่างๆ ซึ่งความพยายามให้ “ตัวแบบ” นี้จัดการทุกอย่างในระบบความสัมพันธ์ให้ได้เบ็ดเสร็จนั้นผู้ปกครองได้ใช้กลไกของอำนาจที่เรียกว่า การสร้างความอหังการ (Process of Ambivalence) ขึ้นมา โดยผ่านความรังเกียจ ความลำเอียง และการจัดแบ่ง ซึ่งภายใต้การนิยามแบบนี้จะเกิดกลุ่มคนที่ถูกทำให้กลายเป็นคนชายขอบของสังคม ตามวาทกรรมที่ว่าด้วยความเป็นอื่นที่พวกผู้ปกครองอาณานิคมเป็นผู้นิยามขึ้น” (สริชัย หวันแก้ว, 2546, หน้า 27-28)

คำอธิบายในทำนองเดียวกันนี้ ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์ ได้ยกตัวอย่างให้เห็นถึงการสร้างความหมายของรัฐผ่านวาทกรรมหลายแบบให้กับ “ชาวเขา” ว่า “เป็นความอหังการเหลือ (Ambivalence) อย่างยิ่ง คือ ด้านหนึ่ง รัฐให้การยอมรับความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในชาติ และมองชาวเขาว่าเป็นทรัพยากรท่องเที่ยว ชาวเขาจึงได้รับการยอมรับในฐานะจุดขายของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว แต่ในอีกด้านหนึ่ง ทำให้วัฒนธรรมของชาติพันธุ์เหล่านี้ถูกแช่แข็ง หรืออาจถูกดัดแปลงให้เป็นไปตามรสนิยมของนักท่องเที่ยว อีกทั้งยังมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวในการปฏิบัติของรัฐ เช่น ชาวเขากลุ่มหนึ่งถูกเจ้าหน้าที่จับกุมในข้อหาบุกรุกทำลายป่า แต่ในวันต่อมาคนที่ถูกจับบางคนอาจได้รับการปล่อยตัวเพื่อไปร่วมการแสดงของชนเผ่า” (ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์, 2541, หน้า 2-25)

วาทกรรมจึงสร้างนิยามให้มีความสลับซับซ้อน หลายชั้น หลายแบบ ดังที่ ไชยรัตน์ เจริญสิน-โอฬาร ให้ความหมายว่า “วาทกรรมเป็นระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (Constitute) เอกลักษณ์ (Identity) และความหมาย (Significance) ให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง นอกจากนี้วาทกรรมยังตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (Valorize) ขณะเดียวกันวาทกรรมได้ทำหน้าที่เก็บกด/ปิดกั้นไม่ให้เอกลักษณ์และความหมายของบางอย่างเกิดขึ้น (Subjugate) หรือไม่ก็ทำให้เอกลักษณ์และความหมายของบางสิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในสังคมเลือนหายไปได้พร้อมๆ กันด้วย” (ไชยรัตน์ เจริญสิน-โอฬาร, 2545, หน้า 19-20)

ลักษณะที่สาม การนิยามโดยอ้างทฤษฎี ซึ่งเป็นวิธีการที่รัฐนำมาใช้เมื่อต้องการครอบครองและควบคุมพื้นที่ภายในอาณาเขตของรัฐ (Internal Territorialization) โดยการสร้างความหมายใหม่ให้กับพื้นที่ เช่น ทฤษฎีการครอบครองพื้นที่ (Theory of Territoriality) มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การจำแนกประเภทพื้นที่ (Classification) การสื่อความหมายด้วยเครื่องหมายเขตแดน (Communication) และการมีกลไกบังคับ (Enforcement) (ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์, 2541, หน้า 43-56) เป็นต้นว่า การกำหนดเขตอนุรักษ์ในรูปของเขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตลุ่มน้ำชั้น 1A เขตศูนย์วิจัยและพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งทะเล รวมไปถึงพื้นที่เพื่อการใช้พลังงานต่างๆ และโครงการพัฒนาอื่นๆ ของรัฐ

การนำแนวคิดเรื่องพื้นที่มาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาวรรณกรรม เป็นการพิจารณาพื้นที่ใน 2 สถานะ คือ สถานะแรก พื้นที่ในฐานะที่เป็นเวทีแสดงความสัมพันธ์ ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบธรรมชาติในพื้นที่ท่ามาหากิน และความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้คนในระดับต่างๆ โดยมีมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้อง สถานะที่สอง พื้นที่ซึ่งถูกทำให้มีความหมายที่แตกต่างตามนิยามของคนที่เขาไปใช้ ความหมายของพื้นที่หนึ่งๆ จึงไม่ตายตัวแต่เลื่อนไหลขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์หรือกติกา ที่คนแต่ละกลุ่มเลือกนำมาใช้ในการกำหนดความหมาย ประเด็นนี้จะสัมพันธ์กับชุดความคิดในการสร้างความหมายและการช่วงชิงความหมาย จนนำไปสู่ความขัดแย้งและการต่อสู้ต่อรองระหว่างคนกลุ่มต่างๆ

เด็กชายชาวเล : การซ้อนทับระหว่างพื้นที่แบบต่าง ๆ

สถาพรเขียน “เด็กชายชาวเล” ในปี พ.ศ.2523 ซึ่งเป็นช่วงรอยต่อที่ผกผันระหว่างความเจริญก้าวหน้าถึงขีดสุดของการประมงพาณิชย์คือไทยติดอันดับต้น ๆ ของประเทศผู้ส่งออกสินค้าทะเลรายใหญ่ของโลก ในขณะที่ทรัพยากรสัตว์น้ำกำลังอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมซึ่งเป็นผลมาจากการแข่งขันกันจับปลาแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอาของชาวประมงพาณิชย์ และยังเป็นช่วงเดียวกับที่การประมงของไทยกำลังประสบปัญหา เนื่องจากการขยายเขตเศรษฐกิจจำเพาะของประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้เรือประมงพาณิชย์ที่เคยเข้าไปจับปลาในเขตน่านน้ำของประเทศอื่นต้องกลับเข้ามาทำประมงในฝั่งไทยและเข้าไปแย่งชิงพื้นที่กับชาวประมงชายฝั่ง ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้การส่งออกสัตว์น้ำของไทยมีแนวโน้มลดลง รัฐจึงใช้นโยบายแก้ปัญหาด้วยการขยายพื้นที่ทางเศรษฐกิจเข้าไปในเขตประมงชายฝั่งและป่าชายเลนซึ่งเคยเป็นพื้นที่ส่วนรวม (Common Property) ของชาวบ้าน นอกจากนี้ นโยบายการจัดการทรัพยากรทะเลของรัฐตั้งแต่ปี พ.ศ.2490 ผนวกกับการเข้าไปควบคุมการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ชายฝั่งทะเลและป่าชายเลนในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520-2524) เป็นต้นมาได้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงวิถีการทำประมงในหมู่บ้านชาวประมงขนาดเล็กอย่างมาก

พื้นที่และวิถีอาชีพของชาวประมง

“เด็กชายชาวเล” เป็นภาพแทนความจริงของชาวประมงขนาดเล็กในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตกภาคใต้ (อันดามัน) ชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม แม้จะมีคนไทยพุทธปะปนอยู่บ้างแต่ไม่มีใครรู้สึกถึงความแตกต่าง ดังความเห็นของรอฮีมที่ว่า “...หมู่บ้านรอฮีมที่เกือบจะไม่มีไทยพุทธปนเลย จะมีก็ครอบครัวน้ำแบนและญาติของแกอีกสองสามหลังนั้นแหละ แต่รอฮีมก็ยังไม่เห็นว่าคนไทยพุทธกับไทยอิสลามบ้านเขาจะมีความแตกต่างกันตรงไหน ทุกคนก็ดูรักใคร่กันดี” (พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 130)

สถาพรใช้กลวิธีการนำเสนอเรื่องผ่านตัวละครซึ่งเป็นเรื่องราวชีวิตของ “รอฮีม” ที่ต้องออกจากโรงเรียนหลังจากจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เพื่อมาเป็นแรงงานส่วนหนึ่งของครอบครัว เช่นเดียวกับ “หมาด” เพื่อนคู่หูของรอฮีมที่เรียนร่วมชั้นกันมาตั้งแต่ประถมศึกษาปีที่หนึ่ง และเพื่อนคนอื่นๆ เช่น “ติมะ” “เราะห์หมาน” และ “ธง” เมื่อออกจากโรงเรียน เด็กๆ เหล่านั้นต้องหาอาชีพในหมู่บ้านเท่าที่วัยขนาดพวกเขาพอจะทำได้ รอฮีมและหมาดออกไปจมน้ำป่าชายเลน ติมะและเราะห์หมานรับจ้างปอกเปลือกไม้โกงกางในโรงงานเผาถ่านใกล้หมู่บ้าน ธงไปฝึกเป็นช่างน้ำมันในโรงงานปลาป่น ส่วนพวกผู้ใหญ่ เช่น พ่อของรอฮีมมีอาชีพรับจ้างตอกหมันเรือ “บังแบบ” พ่อของหมาดทำหลายอาชีพผสมกันทั้งอวนรุนโพงพางและรับจ้างตัดไม้โกงกางในแปลงสัมปทาน ส่งหลุมถ่าน “น้ำแก้ว” พ่อของธงเป็นหัวหน้าคนงานในโรงงานปลาป่น สำหรับชาวบ้านคนอื่นๆ ในละแวกใกล้เคียงประกอบอาชีพแตกต่างกันไป เช่น วางเบ็ด อวนลาก อวนรุน จมปู เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับชาวประมง และการเปลี่ยนแปลงพื้นที่

ชาวประมงทำมาหากินพึ่งพาอยู่กับธรรมชาติ พื้นที่ในความคิดของพวกเขาไม่ว่าจะเป็นป่า

ชายเลน ชายฝั่งทะเล หรือปลาในทะเลไม่เคยแบ่งแยกออกจากกัน ต่างคนต่างทำประมงอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและใช้พื้นที่ร่วมกัน แม้ว่าการทำประมงด้วยเครื่องมือบางอย่างจะต้องการพื้นที่ส่วนตัว เช่น การจมน้ำ การทำโปงพาง ฯลฯ แต่ชาวบ้านต่างแบ่งปันกัน ไม่มีใครแย่งชิงที่ของใคร ต่างยอมรับในกฎเกณฑ์เหล่านั้นร่วมกัน เพราะเป็นการครอบครองพื้นที่ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ และเมื่อเลิกใช้พื้นที่นั้นแล้ว ชาวประมงคนอื่นๆ สามารถเข้าใช้พื้นที่นั้นได้ พื้นที่ส่วนตัวจึงซ้อนทับอยู่ในพื้นที่ส่วนรวมโดยไม่มี ความขัดแย้งในกลุ่มชาวบ้าน ดังคำตอบที่รอฮีมบอกกับหมาว่า “เรือ...ข้าซุกไว้ในพงแกมมอ (ต้นเหืองปลาหม้อ) ตรงท่าไต้โน้น ต้องเดินไกลกันหน่อย แต่ก็ไม่เท่าไรหรอก ไปถึงนั้นก็จมน้ำได้เลย ใครๆ เขาก็รู้ว่า ตรงนั้นเขตข้า คงไม่มีใครมาแย่งที่หรอก...” (พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 4) หรือที่หมาดเล่าถึงสถานที่วางโปงพางของบังแบบพ่อของเขาให้รอฮีมฟังว่า “ป๊ะข้าลงที่ร่องตรงปากแพร่งโน้น ลงตั้งสามปาก... แล้วที่ป๊ะข้าไปลงที่ปากแพร่งก็เพราะแถวคนลงกันน้อย แล้วแถวนั้นร่องน้ำก็ดี... คนไม่ค่อยลงกัน ป๊ะแกไม่อยากแย่งที่กับคนอื่น” (พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 64-65)

ในปี พ.ศ.2523 ชุมชนชาวประมงแห่งนี้อยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่างความเป็นพื้นบ้านกับความเป็นสมัยใหม่ กล่าวคือ ในขณะที่ด้านหนึ่ง ชาวประมงดำรงชีพประจำวันสัมพันธ์กับธรรมชาติเป็นพื้นฐาน เช่น มีความรู้ความเข้าใจธรรมชาติในทะเลจากการสั่งสมประสบการณ์ ดังที่รอฮีมรับรู้มาว่า

ฝีมือลากกุ้งลากปลาของลุงหมั้นตานั่น ใครๆ ก็รู้ว่าเก่งนัก ทุกเที่ยวแก้มักจะได้กุ้งปลามากกว่าใครอื่นเขาหมด ใครๆ ก็ว่าเป็นเพราะแกผจญทะเลมาแต่ตัวน้อย แกจึงรู้แหล่งปลา รู้เรื่องความลึกของแหล่งน้ำ รู้เรื่องสาหร่ายใต้น้ำ และรู้เรื่องทะเลตามแถบฝั่งนี้ได้ดีกว่าคนอื่น ๆ

(พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 84-85)

บางคนเรียนรู้จากการสังเกต เช่น รอฮีมสังเกตอาหารที่ปูทะเลชอบกิน “เขารู้ดีว่า เนื้อปลาฉมงหม้องที่เริ่มเน่าส่งกลิ่นอย่างนี้แหละที่เจ้าปูทะเลชอบเสียนักหนา ไม่มีเหยื่ออะไรดีกว่านี้อีกแล้ว ยกเว้นจากเนื้อปลากระเบนและหมาเน่า...” (พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 33) หรือการเรียนรู้จากเพื่อนบ้าน เช่น น้ำแบนเคยบอกรอฮีมว่า

วันไหนที่ฟ้าก่อนค่ำ เป็นสีแสดจัดๆ คือนั่นจะมีกุ้งมาก ชาวบ้านที่ทำอวนรุนกุ้งหรือทำโปงพางจะคึกคักเป็นพิเศษ

น้ำแบนยังพูดเป็นเชิงยืนยันอีกว่า เท่าที่ผ่านๆ มา แกพบว่าคำที่กล่าวนั้นเป็นเรื่องจริง

วันนี้เป็นวันขึ้นสองค่ำ... น้ำทะเลจะเริ่มไหลขึ้นหลังตะวันตกดินแล้ว...

และฝูงกุ้งจะขึ้นตามน้ำมาด้วย ชาวบ้านเริ่มลงโปงพางและออกเรืออวนรุนกันในช่วงนี้เอง อวนรุนนั้นจะทำกันจนกระทั่งตึก เพราะน้ำจะขึ้นมากเต็มที่ตอนเที่ยงคืนเข้าโน้นแล้ว ส่วนพวกโปงพางก็จะเริ่มลงกุ้งเอากุ้งที่ติดขึ้นตอนน้ำลงแห้งขอต นั่นจะเป็นเวลาใกล้สว่าง

(พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 67)

นอกจากนั้นรอสัมยังได้ความรู้จากหมาตว่าการคุ้ยหอยปะควรทำในช่วงใด

เออ ไอ้ส้ม...ตอนน้ำใหญ่อีกสี่ห้าวันข้างหน้าโน้น ป๊ะข้าว่าจะไปคุ้ยหอยปะ ตรงท้ายเกาะปากอ่าว...
...แรมก็ค่าอะ

ก็ต้องวันน้ำใหญ่สุดนั่นแหละ น้ำมันจะได้ลงมาก ๆ มันตื่นคุ้ยง่าย---ก็ราวแรมสองค่า...

การคุ้ยหอยจะเริ่มตอนน้ำลงจนงวดแล้ว พอน้ำทะเลทะลิกหนูนขึ้นมากจนน้ำมากการคุ้ยหอยก็
เป็นอันต้องยุติ

(พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 37-38, 49)

แต่อีกด้านหนึ่งชาวบ้านค่อย ๆ ปรับตัวไปตามนโยบายการพัฒนาประมงทะเลของรัฐและเข้าสู่
วิถีการผลิตที่เชื่อมต่อกับระบบทุนนิยม ไม่ว่าจะเป็นเจ้าแก้มแปลาหรือโรงงานอุตสาหกรรม พร้อม ๆ กับ
การตอบรับเทคโนโลยีสมัยใหม่

รอสัมเห็นเรือยนต์มีหลังคาพับเรือหาง ซึ่งมีเครื่องสี่แดงพ่วงท้าย ที่เขารู้จักว่าเป็นเรืออวนรุน จอด
นิ่งอยู่สองสามลำ...

พ่อบอกเขาเมื่อสองสามวันก่อนว่า เครื่องสี่แดงที่ติดอยู่ตรงท้ายเรือหางขนาดสามสี่ว้านนั้นเป็น
เครื่องยนต์แบบใหม่ ราคาแพง เป็นของประเทศญี่ปุ่น ...เหมือนกับรถเครื่องที่มีมากในตัวตลาด พ่อว่า
มันเอามาทำอวนรุนได้ดี เพราะมีแรงมากและกินน้ำมันถูก

ตอนนี้ในหมู่บ้านเขาก็มีใช้กันหลายคนแล้ว ทั้งบังแบบ บังเลาะห์ และนายโซ้ย...

(พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 23)

ชาวบ้านและแม้แต่เด็ก ๆ ในหมู่บ้านต่างนิยมชมชื่นกับเครื่องมือใหม่ ๆ บางคนถึงกับเอาที่สวน
ไปจำนองไว้กับเจ้าแก้มเพื่อเอาเงินไปวางค่าเครื่องก่อน โดยไม่ทันคิดว่าการใช้พื้นที่แบบเปิด (Open
access) ด้วยเครื่องมือประมงที่สามารถจับสัตว์น้ำได้ทุกชนิดและทุกขนาดโดยไม่ต้องพึ่งพาฤดูกาลและ
เครื่องมือแบบพื้นบ้านที่ใช้จับปลาเฉพาะชนิดอีกต่อไป จะทำให้สัตว์น้ำในทะเลของพวกเขากลายลง
อย่างรวดเร็ว

ยิ่งวันเวลาผ่านไป จากสายตาที่รอสัมมองเห็น เขาพบว่าชาวบ้านหันไปใช้เครื่องมือสมัยใหม่เพิ่ม
มากขึ้น “รอสัมยืนเอามือค้ำหลังคาสะพานขึ้นปลาหน้าโรงงาน ทอดตามองสู่ลำบาง มีเรือหาปลาเล็ก ๆ
2-3 ลำกำลังวิ่งเสียงตืด ๆ ออกสู่ทะเล เรืออวนรุนเครื่องแดงหลายลำก็วิ่งขูลำไม้ไผ่เหมือนจะสวนทาง
สนามกันทั้งลำคลอง” (พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 150)

ต่อมาเมื่อโรงงานปลาป่นของนายทุนคนจีนเข้ามาสร้างในหมู่บ้านใกล้เคียง เท่ากับเร่งให้ชาว
ประมงเปลี่ยนไปใช้เครื่องมืออวนลากมากขึ้น ลูกปลาเศรษฐกิจถูกจับส่งขายโรงงานวันละหลายหมื่นกิโล
ดังที่รอสัมเห็นอยู่ทุกวันหลังจากเข้ามาทำงานในโรงงาน “รอสัมเห็นปลากองโตที่ยังเหลืออยู่ไม่น้อยกว่า

สามสี่หมื่นกิโลนั้นแล้วก็รู้สึกใจหาย นี่คงลากันเอามาทั้งหมดโดยไม่คำนึงว่าจะเป็นปลาเล็ก ปลาใหญ่ ปลาฝูง ปลาผิวน้ำ หรือปลาน้ำลึกกระมัง” (พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 147)

อาณาเขตหาปลาทั้งหมดของชาวบ้านกลายเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ (State Property) และถูกแบ่งออกเป็นเขตสัมปทาน เขตประมงชายฝั่ง และเขตประมงพาณิชย์ การที่รัฐใช้อำนาจผ่านกฎหมายเข้าไปจัดการพื้นที่ดังกล่าว ทำให้คนบางกลุ่มได้รับประโยชน์มากขึ้นโดยเฉพาะคนที่มีเงินซึ่งมักเป็นนายทุนคนจีนเข้าไปสัมปทานป่า เป็นเจ้าของหลุมถ่าน และเจ้าของโรงงานปลาป่น ในขณะที่คนอีกบางกลุ่มซึ่งเป็นชาวประมงขนาดเล็กถูกกีดกันและเข้าไม่ถึงทรัพยากร

การครอบครองพื้นที่ในลักษณะกรรมสิทธิ์เอกชน (Private Property) ทำให้ป่าชายเลน ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ส่วนรวมกลายเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของ ชาวบ้านจึงรู้สึกขัดแย้งกับกฎหมายของรัฐ ดังความรู้สึกของบังแบบที่ว่า

บังแบบพ่อของหมาดมีอาชีพหลักอีกอย่างนอกจากทำอวนรุนหากุ้งทำกะปิก็คือ ตัดไม้โกงกางในแปลงสัมปทานส่งหลุมถ่านที่อยู่ตรงลำบางใหญ่ ซึ่งแยกออกไปจากหัวแหลมปาก อ่าวที่อยู่ห่างจากหมู่บ้านของรอฮีมไม่มากนัก

บางครั้งแกก็แอบไปตัดในแปลงอื่นซึ่งไม่ใช่แปลงสัมปทาน อันเท่ากับเป็นการตัดไม้เถื่อน แต่บังแบบไม่ได้รับรู้เรื่องนี้ แกเพียงรู้สึกว่า ไม้โกงกางริมทะเลเหล่านั้นมีมาตั้งแต่รุ่นปู่ รุ่นทวด มันไม่ได้เป็นของใคร เมื่อแกมีความสามารถตัดฟันได้ มันก็จำเป็นเป็นสิทธิ์ของแก

(พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 56)

ความรู้สึกที่ขัดแย้งในการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ จากพื้นที่ส่วนรวมไปเป็นพื้นที่ของรัฐและพื้นที่ส่วนบุคคล ทำให้ชาวบ้านต่อรองกับอำนาจรัฐด้วยการไม่ยอมปฏิบัติตามกฎหมาย ซึ่งมีนายทุนและเจ้าหน้าที่บางคนรู้เห็นเป็นใจเนื่องจากมีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น รอฮีมหลังจากเข้ามาเป็นคนงานในโรงงานปลาป่น เขาสังเกตเห็นว่าไม้พินจำนวนมากที่ชาวบ้านขนใส่เรือเล็กนำมาส่งขายโรงงาน ส่วนใหญ่เป็นไม้ที่ลักลอบตัดในเขตป่าสงวน

พินเหล่านั้นเป็นไม้เถื่อนที่ชาวบ้านลักลอบตัดโดยไม่ได้ขออนุญาตและไม่มีสัมปทานแต่อย่างใด ไม่มีแม้ใบเบิกทางกำกับการขนย้าย ดังนั้นเสมียนใหญ่หรือที่บางคนเรียกว่า “หลงจู” จึงมักกล่าวว่า

พินที่มากับเรือเล็กนั้นให้รับ ๆ ขน อย่าวางไว้หัวแพ มันน่าเกลียด

แต่จนบัดนี้ รอฮีมก็ยังไม่เห็นเจ้าหน้าที่คนไหนจากฝั่งในตัวเมืองจะเข้ามายุ่งเกี่ยวกับโรงงานแม้สักคน

ถ้าแกเขาจัดการได้...ถ้าไม่จำเป็น พวกนาย พวกป่าไม้ เขาไม่จับหรอก...

รอฮีมจำได้ว่า เสมียนใหญ่เคยพูดกับพวกรับจ้างตัดพินบางคนอย่างนั้น...

(พนม นันทพฤกษ์, 2549, หน้า 148-149)

นวนิยายเรื่อง “เด็กชายชาวเล” ซึ่งแต่งเมื่อปี พ.ศ.2523 ได้เสนอภาพแทนความจริงในหลายแง่มุมชีวิตของชาวประมงที่ตกเป็นเหยื่อของการพัฒนาและกำลังต่อรองกับรัฐและทุนเพื่อเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่ทะเลซึ่งเป็นเสมือนอยู่อาศัยของพวกเขายังไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ ภาพแทนความจริงดังกล่าวแม้จะเป็นเพียงบางมุมที่นักเขียนมองเห็นและเลือกหยิบมาเล่าสู่กันฟัง และไม่ใช่ว่าภาพแทนความจริงของชุมชนชาวประมงทั้งหมดแต่อย่างน้อยในบทส่งท้าย “วันนี้ไม่มีทะเล” ปัญหาของชาวประมงขนาดเล็กโดยเฉพาะความวิตกกังวลในชะตากรรมของพวกตนได้ปรากฏขึ้นอย่างเจือจาง ผ่านความคิดของรอมิว่า

แล้วเขานึกกลัวใจมากขึ้นว่า ถ้าโรงงานที่สามารถปั่นปลาได้สูงวันละแสนกิโลเช่นโรงงานที่เขาทำอยู่นี้ถูกสร้างขึ้นมากมาย ปลาจะมีหมดทะเลหรือ...

แล้วนักล่าปลาใหญ่ ชาวประมงกลางทะเลเล็กที่ใช้เบ็ดเป็นเครื่องมืออย่างน่าแบนของเขาเล่า จะยังมีเวลาสำหรับการทำมาหากินเหลืออยู่อีกสักเท่าใด

(พนม นันทพฤษ, 2549, หน้า 147)

การเปลี่ยนแปลงวิถีการทำมาหากินของชาวประมงในหมู่บ้านชายฝั่งทะเล ที่ออกแบบตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งอันเนื่องมาจากโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรชายฝั่งไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งปรากฏชัดเจนในกลางทศวรรษ พ.ศ.2530 และกลายเป็นปัญหาเรื้อรังในระดับท้องถิ่นมาจนถึงปัจจุบัน

กลางทะเลเล็ก : การช่วงชิงพื้นที่ของปัจเจก

นวนิยายเรื่อง “กลางทะเลเล็ก” ของประชาคม ลุนาชัย มีจุดเด่นตรงที่เขาสามารถสร้างภาพแทนความจริงผ่านพื้นที่ในฐานะเวทีของการปฏิบัติการช่วงชิงอำนาจระหว่างปัจเจกซึ่งจำแนก ได้สองระดับ คือ ระดับแรก พื้นที่ในทะเล ที่มีความหมายแตกต่างกันอย่างน้อยสองความหมาย ได้แก่ พื้นที่ในความหมายของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ และพื้นที่ในความหมายของชาวประมง ระดับที่สอง พื้นที่ในเรือ

พื้นที่และความหมาย

ระดับแรก พื้นที่ในทะเล

พื้นที่ทะเลในความหมายของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ ถูกสร้างขึ้นภายใต้การจัดระเบียบโลกตามข้อตกลงในระดับนานาชาติ มีการจัดระเบียบพื้นที่ทะเล ซึ่งแบ่งออกเป็นเขตเศรษฐกิจจำเพาะของแต่ละประเทศ และเขตน่านน้ำสากล ในเขตเศรษฐกิจจำเพาะ เรือที่เข้าไปใช้พื้นที่จะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายของประเทศนั้น ๆ ซึ่งมีการจัดเก็บภาษีในรูปแบบสัมปทาน และเรือที่รับสัมปทานจะติดหมายเลขสัมปทานไว้ที่กราบเรือ อย่างไรก็ตาม ทั้งเรือที่มีสัมปทานและเรือที่ลักลอบต่างมุ่งผลประโยชน์สูงสุดจากทะเล โดยใช้เครื่องมือสมัยใหม่แข่งขันกันจับปลา ทะเลเล็กจึงเป็นพื้นที่เปิด (Open access) ให้ชาวประมงพาณิชย์

เข้าไปจับปลาได้อย่างไม่จำกัดแต่ต้องอยู่ในการควบคุมของรัฐ-ชาตินั้นๆ ส่วนในระดับรัฐมีการจัดระเบียบพื้นที่ในทะเล โดยแบ่งออกเป็นเขตประมงพาณิชย์ และเขตประมงชายฝั่ง

พื้นที่ทะเลในความหมายของชาวประมง ชาวประมงให้ความหมายพื้นที่ทะเลตามประเพณีปฏิบัติที่มีมาแต่เดิม พื้นที่ซึ่งเป็นของส่วนรวมที่ทุกคนใช้ทำมาหากินร่วมกันมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตาทวดก่อนที่รัฐ-ชาติสมัยใหม่จะถูกสถาปนาขึ้น ดังความคิดของไต้ทิมที่ว่า

ทะเลไม่ควรมีใครเป็นเจ้าของ มันเป็นผลผลิตของธรรมชาติ ไม่ยุติธรรมเลยที่มันถูกแบ่งเขตแดน มนุษย์นี้แหละตัวยุ่ง ชอบครอบครองและกีดกันผู้อื่น สร้างกฎเกณฑ์หุ้มนำร่ำคาญ แกมกักขังกับไต้ก๋งหัวขโมยด้วยกันเสมอว่า ทะเลเป็นของส่วนรวม และปลาที่เกิดขึ้นในทะเล ทุกคนมีสิทธิจับได้ (ประชาคม ลุนซัย, 2548, หน้า 57)

วิธีคิดที่แตกต่างกันระหว่างชาวประมงกับรัฐ ทำให้ชาวประมงต่างต่อรองกับรัฐ ด้วยการไม่ยอมรับการมีอำนาจเหนือพื้นที่ของรัฐสมัยใหม่และพยายามสลายเส้นแบ่ง (Deterritorialization) หรือตัดข้ามเส้นแบ่งที่เกิดขึ้นใหม่อยู่เสมอ เช่น การลักลอบเข้าไปทำประมงในเขตน่านน้ำของประเทศต่างๆ อาทิ พม่า มาเลเซีย และอินโดนีเซีย ในขณะที่รัฐเห็นว่า การกระทำดังกล่าวเป็นการละเมิดกฎหมายภายในรัฐและกฎหมายระหว่างรัฐ การจับกุมเรือประมงต่างด้าวทั้งจมเรือ ระเบิด ปราบ และจับกุมคุมขังจึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ

ระดับที่สอง พื้นที่ในเรือ

พื้นที่ในเรือ หมายถึง พื้นที่ในเรืออวนลากหรือเรือลิ้นชี่ 1 ซึ่งมีลักษณะเป็นเรือเก๋งท้ายลำใหญ่ขนาดสิบสี่สามศอก เป็นเก๋งสามชั้นรูปทรงโบราณไม่มีระเบียงเวียนรอบเก๋งชั้นสอง เรือลิ้นชี่ 1 เดินทางจากฝั่งปัตตานีเข้าไปในเขตเศรษฐกิจสากลและล้ำเข้าไปในน่านน้ำอินโดนีเซียหลายสิบลี้ทะเลเรือลำนี้เป็นพื้นที่แสดงความสัมพันธ์ของตัวละครยี่สิบชีวิต พื้นที่ในเรือนอกจากจะเป็นตัวแบ่งสถานภาพหรือฐานะของบุคคลแล้ว ยังกำหนดบทบาทหน้าที่และอำนาจเหนือพื้นที่ให้กับบุคคลว่าใครมีอำนาจแค่ไหน อย่างไร และระหว่างพื้นที่ยังบอกอำนาจที่ลดหลั่นกันไปของผู้ครอบครอง บุคคลแต่ละคนจึงมีอำนาจอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ของตนเอง และต่างมุ่งหวังที่จะก้าวข้ามจากพื้นที่หนึ่งไปสู่พื้นที่แห่งใหม่ภายในเรือเพื่อยกระดับสถานภาพ ซึ่งไม่เพียงหมายถึงความก้าวหน้าในอาชีพและการมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ยังแสดงถึงการยอมรับจากบุคคลอื่นว่าตนมีอำนาจมากกว่าหรือมีอำนาจมากขึ้น

พื้นที่กับอำนาจ

พื้นที่กับอำนาจ เป็นการมองความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลผ่านอำนาจในพื้นที่ ซึ่งจะวิเคราะห์จากการแบ่งพื้นที่ตามหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละคนในเรือ

การแบ่งพื้นที่ในเรือ เรือลิ้นชี่ 1 ประกอบด้วยสมาชิกที่ทำหน้าที่แตกต่างกัน และแต่ละหน้าที่

จะมีพื้นที่ครอบครองของตน ประการสำคัญคือ พื้นที่เหล่านั้นจะบ่งบอกถึงอำนาจของผู้ครอบครอง ได้แก่ ไต๋ก่ง นายท้าย ช่างเครื่อง คนอวน และพ่อครัว

ไต๋ก่ง มีชื่อว่า “ไต๋ทิม” ไต๋ทิมเป็นทั้งไต๋ก่งและเจ้าของเรืออายุห้าสิบหกปี แม้จะเรียนจบแค่ชั้น ป.4 แต่หลายสิบปีในทะเลทำให้ไต๋ทิมชำนาญด้วยประสบการณ์และเข้าใจธรรมชาติของทะเลได้ดี ไต๋ทิมเปรียบเสมือนแม่ทัพใหญ่ผู้กุมอำนาจสูงสุดในเรือและทุกคนในเรือต้องเชื่อฟัง ไต๋ทิมมีพื้นที่ส่วนตัวแม้จะคับแคบแต่ก็เพียงพอพร้อมด้วยทุกสิ่งทุกอย่าง นอกจากเครื่องมือที่ทันสมัย เช่น จอเรดาร์ช่วยหาตำแหน่งต่างๆ และจับวัดอุณหภูมิผิวน้ำ ชาวเดอร์ช่วยวัดระดับความลึกของทะเล ฯลฯ ไต๋ทิมยังมีทั้งที่นอน หมอน ผ้าห่ม ของกินของใช้ ยาแก้ไข้ และเสบียงส่วนตัว ไต๋ทิมจึงเป็นชายที่น่าอิจกที่สุดในเรือ (ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า 56)

นายท้ายและผู้ช่วยนายท้าย “หยี” เป็นนายท้ายใหญ่อายุเพียงยี่สิบแปดปี นอกจากจะทำหน้าที่ถือท้ายแล้ว หยียังทำหน้าที่คอยจดรายการปลาทุกชนิดลงบัญชี เพราะตัวเลขเหล่านี้ทำให้ไต๋ก่งสามารถคำนวณรายได้ต่อเที่ยวเรือได้ล่วงหน้า “มิตร” เป็นผู้ช่วยนายท้ายคนที่หนึ่ง อายุสี่สิบห้าปี และ “ต้อม” เป็นผู้ช่วยนายท้ายคนที่สอง อายุยี่สิบกว่าปี

ช่างเครื่องหรือช่างน้ำมัน “ปลิว” ทำหน้าที่ช่างเครื่อง มีรูปร่างสูงโปร่งผิวเข้มอายุสามสิบสองปี หน้าที่ของเขาคือดูแลทั้งเรือ คอยตรวจเช็คน้ำมันและวิดน้ำใต้ท้องเรือ

คนงานหรือคนอวน มีทั้งหมดสิบสี่คน “นาค” เป็นหัวหน้าคนงานวัยสามสิบห้าปี “นุ้ย” เป็นรองหัวหน้าคนงาน คนงานจะอยู่บนแท่นชั้นสองและชั้นสาม คนอวนจะมีหน้าที่ประจำและทำงานหนักที่สุดในเรือ

พ่อครัว พื้นที่ของพ่อครัวอยู่ตรงแท่นล่างบริเวณท้ายเรือซึ่งเป็นเสมือนตู้เสบียงของทุกคน “เจมส์” เป็นพ่อครัวประจำเรืออายุเพียงยี่สิบหกปี ก่อนจะมาที่นี่เขาเคยเป็นก๊กมือสองของห้องอาหารชื่อดังที่กรุงเทพฯ แต่นิสัยชอบเล่นการพนันจึงมีหนี้สินพะรุงพะรัง และทำให้เขาต้องหลบหนีเจ้าหนี้มาเป็นพ่อครัวในเรืออวนลาก เจมส์รู้สึกว่าเขามีอำนาจในเรือลำนี้ เพราะเขาเป็นผู้ควบคุมเสบียงที่เลี้ยงชีวิตของทุกคนในเรือ เพราะการได้กินหรือไม่ได้กินล้วนแต่ขึ้นอยู่กับเขา ดังความคิดของเจมส์ที่ว่า

เจมส์ยิ้มขณะเหลือบมองถังแก๊ส สัญญาณจากมือเขาเป็นสิ่งที่ทุกคนในเรือลำนี้รอคอย มันเป็นยิ่งกว่าหัตถ์แห่งพระเจ้าและอำนาจใดๆ ในโลกใบนี้

ยามเขาตะบันสันมิคปั๊มตกลงบนถังแก๊ส เรือร่นเข้าเขาค่ายสูงตระหง่านยิ่งกว่ายอดเขา กังวานเสียงที่เขาส่งออกไป เรียกผู้คนตระกายออกมาจากหลิบรู ค้อมหัวให้กับความยิ่งใหญ่ที่เขาเนรมิตขึ้น

เรื่องกินเป็นเรื่องใหญ่ เขาจำคำพูดนี้ไว้ และคนที่ควบคุมการกินของคนอื่น ก็ควรรู้สำคัญยิ่งใหญ่ด้วยเช่นกัน

กองทัพเดินด้วยท้อง เจมส์ยิ้มในใจทุกครั้งทีนึกถึงถ้อยคำนี้ นำมาเปรียบกับงานในเรือซึ่งเดินด้วยท้องด้วยเช่นกัน และเขาเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการขับเคลื่อนทุกอย่าง

(ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า 23-24)

พื้นที่ภายในเรือได้ถูกจัดสรรปันส่วนให้กับทุกคนแต่ความสูงต่ำของฐานะและอำนาจในตำแหน่ง
แห่งที่เหล่านั้น ทำให้เกิดการไม่ลงรอยกัน มีการชิงดีชิงเด่นระหว่างบุคคลในตำแหน่งต่าง ๆ จนนำไปสู่
ความขัดแย้ง และการต่อสู้ต่อรอง เพื่อก้าวข้ามไปสู่พื้นที่ใหม่ที่มิมีบทบาท มีอำนาจ และมีรายได้มากขึ้น

การช่วงชิงพื้นที่และอำนาจการต่อรอง

การเขียนสถานภาพหรือตำแหน่งแห่งที่ในเรือให้สูงขึ้นเพื่อเป็นคนอีกชนชั้นหนึ่ง เป็นสิ่งที่ทุกคน
ปรารถนา แต่สำหรับเรือลำนี้ ความสามารถและการอยู่นานไม่ใช่เส้นทางในการไต่เต้าเพื่อเลื่อนชั้นหรือ
ข้ามผ่านพื้นที่ไปสู่พื้นที่แห่งใหม่และหน้าที่ใหม่ที่ก้าวหน้ากว่าเดิมเสมอไป บางครั้งขึ้นอยู่กับระบบ
เส้นสายและความสัมพันธ์ทางเครือญาติ การที่จะตั้งความหวังไว้ล่วงหน้าว่าจะได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น
เมื่อผู้มีอำนาจมากกว่าในพื้นที่คนเก่าปลดเกษียณตัวเองออกไป จึงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนเสมอไป ดังนั้น
ความพลาดหวังในการเลื่อนตำแหน่งที่หลายคนได้รับทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างน้อยสองจุดในพื้นที่
ของเรืออวนลากลำนี้ คือ พื้นที่หลังพวงมาลัย และพื้นที่ดาดฟ้าเรือ ซึ่งส่งผลให้ความเป็นน้ำหนึ่งใจ
เดียวกันของคนในเรือลดน้อยลง

พื้นที่หลังพวงมาลัย (ห้องนายท้าย) ตำแหน่งนายท้ายใหญ่เป็นตำแหน่งสุดท้ายก่อนขึ้นสู่ตำแหน่ง
ได้ก้ง การมีอำนาจเหนือพื้นที่หลังพวงมาลัยจึงเป็นความหวังที่อยู่ในใจลึก ๆ ของ “มิตร” ซึ่งเป็นผู้ช่วย
นายท้ายอันดับสองรองจากลุงเผ่า มิตรมั่นใจว่าเมื่อลุงเผ่าปลดตัวเองออกจากตำแหน่งเพราะอายุมาก
เขาคงจะได้เลื่อนชั้นเป็นนายท้ายใหญ่ต่อจากลุงเผ่า การมีตำแหน่งงานสูงขึ้นจะช่วยให้รายได้ขยับขึ้น
เดือนละพันเป็นอย่างน้อย ส่วนแบ่งเปอร์เซ็นต์ก็เพิ่มขึ้นอีกเกือบเท่าตัว (ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า
70-71) และความฝันในใจลึก ๆ ของมิตรจะได้กลายเป็นจริงนั้นคือการได้ครอบครองผู้หญิงที่เขาหลงรัก
แต่เมื่อลุงเผ่าลาออก สถานภาพของมิตรยังคงเหมือนเดิม ได้ที่มมอบตำแหน่งนายท้ายใหญ่ให้กับ “หมี”
ผู้เป็นหลานชาย ได้ก้งให้ความหมายกับความสัมพันธ์ทางเครือญาติมากกว่าประสบการณ์และการเป็น
คนเก่าแก่ ทำให้มิตรแค้นใจและผิดหวัง โอกาสของมิตรหลุดลอยไปเพียงเพราะเขาไม่ใช่ญาติเจ้าของ
เรือ และที่ทำให้มิตรเจ็บปวดมากขึ้นคือ ความรู้ความสามารถในการถือท้ายของมิตรไม่ได้เป็นรองหมี
เขารู้รื่องน้ำ เทียบเรือเป็น ถือท้ายปล่อยอวนกู้วนได้คล่องแคล่ว ไม่เคยพาเรือผิดเข็ม และไม่เคยถูก
ตำหนิจากได้ก้งตลอดหลายสิบปีที่ทำหน้าที่หลังพวงมาลัย การต่อรองของมิตรหลังต้องย้ายอยู่กับตำแหน่ง
เดิมคือ การไม่สนใจอะไรอื่น นอกจากเข้ากะถือท้ายผ่านไประวันต่อวัน (ประชาคม ลุนาชัย, 2548,
หน้า 73) ความขัดแย้งระหว่างมิตรกับหมีแม้ว่าจะไม่แสดงออกมาอย่างเปิดเผย แต่คนทั้งคู่รวมทั้งคน
อื่นๆ ต่างรับรู้ได้ถึงความตึงเครียดที่มีอยู่ในใจระหว่างคนทั้งสอง

เช่นเดียวกับ “โผน” ซึ่งเป็นคนงานอวน โผนหวังจะได้เลื่อนตำแหน่งจากคนอวนขึ้นมาเป็นผู้ช่วย
นายท้าย เพราะมิตรเคยสอนเขาให้ถือท้ายเรือ แต่แล้ววันหนึ่งเกิดเหตุพลิกผัน ลุงเผ่ายังอยู่ มิตรยัง
ไม่ได้เป็นนายท้ายใหญ่ ผู้ช่วยนายท้ายคนหนึ่งลากลับบ้าน ความหวังที่ใกล้เป็นจริงของโผนดับวูบลง
ได้ที่มมอบตำแหน่งที่เขาหวังให้กับ “ต้อม” เพราะพ่อของต้อมเป็นเพื่อนร่วมโรงเรียนกับได้ที่ม เคย
พึ่งพาอาศัยกันมานาน (ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า 99) ทำให้โผนแค้นใจต้อม มากกว่าที่จะแค้นใจ
ได้ที่มซึ่งเขาไม่มีอำนาจต่อรองด้วย

พื้นที่ตลาดฟ้าเรือ คนงานอวนเป็นกลุ่มที่อยู่ตำแหน่งที่ต้องใช้แรงงานมากกว่ากลุ่มอื่นๆ และมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าตำแหน่งใดในเรือ พวกเขามีจำนวนมากที่สุดในเรือ งานของพวกคนอวนเริ่มต้นขึ้นเมื่อเสียงกริ่งเรียกกู้วนจากห้องเครื่องดังขึ้น พวกเขาต้องรับผิดชอบงานหลายหน้าที่ทั้งงานหนักและงานสกปรก ตั้งแต่การกู้วน เก็บอวน ซักอวน เย็บอวน คัดแยกปลา ไม่น้ำแข็ง ลำเลียงน้ำแข็งขึ้นห้องปลา และคอยสาดน้ำแข็งกลบนํ้าห้องปลา

พื้นที่ตลาดฟ้าบริเวณหน้าเรือ “นาค” ใหญ่ที่สุดเพราะเขาเป็นหัวหน้า ตำแหน่งหัวหน้าคนงานแม้จะต่ำชั้น แต่มีความพิเศษกว่าตำแหน่งอื่นตรงที่มีอำนาจแต่งตั้งรองหัวหน้าด้วยตนเอง การคัดเลือกรองหัวหน้า นาคไม่ได้ยึดอาวุโสหรือเพราะทำงานมานาน แต่เขาเลือก “นุ้ย” ด้วยคุณสมบัติหลายประการคือ ความแข็งแรง เอาจริงเอาจังกับงาน พุดน้อย ไม่เคยเอาเปรียบคนอื่น ทำงานละเอียดรอบคอบ (ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า 79)

การแต่งตั้ง “นุ้ย” เป็นรองหัวหน้าคนงาน สร้างความผิดหวังให้กับ “อินทรี” ซึ่งหมายปองตำแหน่งนี้มานาน อินทรีคิดว่า

เขาอยู่มาก่อน ควรได้เป็นรองหัวหน้า อินทรีโกรธนาคเมื่อรู้ว่าตำแหน่งที่เขาหวังหวังตกเป็นของคนอื่น การได้เป็นรองหัวหน้าไปไหนมาไหนบริวารก็เรียกเขาหัวหน้าเต็มๆ มันงามสง่าเหมือนเขามียศมีตำแหน่ง แต่เขาเหมือนคนงานธรรมดา บางทีต้องรับคำสั่งจากไอ้หนุ่มรุ่นน้องอย่างน่าเจ็บใจ... เขาเกลียดนุ้ย เคืองแค้นนาค ไม่พอใจได้ทีมที่พลอยเห็นดีเห็นงาม

(ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า 86-87)

เมื่อตำแหน่งที่อินทรีหวังหวังตกเป็นของคนอื่น อินทรีสร้างอำนาจต่อรองด้วยการตั้งตนเป็นพี่ใหญ่ เขารวบรวมคนงานไว้เป็นพวก มีลูกเรือหกคนบนเก้งขึ้นสองเป็นลูกน้อง อินทรีพอใจที่ได้ออกคำสั่งแม้จะเป็นคำสั่งที่ไม่เป็นทางการก็ตาม

อินทรียังมีอำนาจต่อรองอีกประการหนึ่งคือ เขาหวังว่าเมื่อเรือกลับปากน้ำ (จังหวัดสมุทรปราการ) หากได้ทีมไม่มีข้อเสนอดีๆ เขาจะพาสมัครพรรคพวกโยกโยงไปทำงานกับเรือลำอื่น ถึงตอนนั้นเขาก็รับเป็นหัวหน้าได้อย่างไม่อายใคร (ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า 87-88)

ความขัดแย้งระหว่างนุ้ยกับอินทรี แม้ว่าอินทรีไม่อาจต่อต้านขัดขืนเมื่อนุ้ยออกคำสั่ง เพราะตำแหน่งและอำนาจที่เป็นทางการในพื้นที่ของนุ้ยเหนือกว่า แต่อินทรีก็ต่อรองด้วยการระบายความโกรธลับหลัง ความแตกแยกในพื้นที่ตลาดฟ้าเรือ ทำให้คนงานแบ่งแยกออกเป็นสองฝ่ายอย่างชัดเจน

จุดจบของอำนาจและความขัดแย้ง

เรื่องเล่าที่แสดงให้เห็นจุดจบของมนุษย์ในมุมของอำนาจ กล่าวคือ หลังจากได้ทีมเสียชีวิตเนื่องจากหีบทองคำล้นทับในท้องนอนส่วนตัวระหว่างเดินทางออกจากน่านน้ำอินโดนีเซียเพื่อจะกลับเข้าฝั่งไทย “หิ” ก้าวขึ้นไปมีอำนาจแทนที่ การขึ้นนั่งบนหลังเสือในพื้นที่และตำแหน่งที่เหนือกว่าคนอื่นในฐานะนายท้ายใหญ่และหลานได้ทีม ทำให้หิต้องรักษาสถานภาพของตนเองเอาไว้ เขาจำเป็นและ

จำใจต้องออกคำสั่งเดินเรือโดยไม่รู้ว่าทิศทางของเข็มทิศนั้นถูกหรือผิด แต่มีคนเดียวที่รู้คือ “มิตร” มิตรปล่อยให้เรือเดินผิดทาง เพียงเหตุผลเดียวคือ การทวงคืนตำแหน่งนายท้ายใหญ่อย่างสมศักดิ์ศรีจาก “หยี” ผู้ไร้ความสามารถและอ่อนด้อยประสบการณ์

การช่วงชิงพื้นที่และอำนาจระหว่าง “หยี” นายท้ายใหญ่ กับ “มิตร” นายท้ายอันดับสอง ทำให้มิตรซึ่งเจนจัด มีความรู้ และมีประสบการณ์มากกว่าหนึ่งเจียบ เพื่อรอคอยเวลาที่จะทวงคืนตำแหน่งนายท้ายใหญ่จากหยี ความอ่อนหัดของหยีนำพาเรือแล่นผิดเข็ม เรือแล่นย้อนไปย้อน และกว่าทุกคนจะรู้ตัว เรือแล่นมาถึงช่องแคบมะละกาจนเกือบจะเข้าฝั่งสิงคโปร์หรือมาเลเซีย

อย่างไรก็ตาม ในช่วงความเป็นความตายนี้ มิตรก้าวออกมาอย่างแม่ทัพผู้ชนะ เขากลับมาเป็นนายท้ายคนเดิมและมีอำนาจเต็มเปี่ยมในเรือลำนี้ เขาครอบครองพื้นที่ห้องนายท้ายได้สำเร็จเพราะทุกคนต้องฟังเขา และเขาเท่านั้นที่สามารถพาเรือเข้าถึงฝั่งได้อย่างแท้จริง ในขณะที่หยีจำใจต้องลดตำแหน่งและสงบปากลงชั่วคราว หยีคิดว่า เขาจะแกล้งทำเป็นญาติกับมิตร ปล่อยให้มิตรนำเรือเข้าเขตไทย หลังจากนั้น เขาค่อยกลับมาคุมทิศทางเดินเรืออีกหน (ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า 202)

ในที่สุด ด้วยความสามารถของมิตรเรือแล่นถูกทิศทางและบ่ายหน้าเข้าเขตไทย แต่ไม่ทันจะถึงฝั่งน้ำมันในเรือก็หมดลง อำนาจในเรือกลับมาเป็นของหยีอีกครั้งในฐานะหลานได้ทีม เขาไม่ต้องเสาะหาทิศทางเดินเรือ หากเจอเรือที่มาให้ความช่วยเหลือ เขาจะเป็นคนออกคำสั่ง ไม่ต้องฟังพาความเห็นของมิตรอีกต่อไป (ประชาคม ลุนาชัย, 2548, หน้า 243)

เรือลอยคว้างคว้างอยู่กลางทะเล ทุกคนรอคอยเรือลำอื่นๆ ที่จะผ่านมาให้ความช่วยเหลือ เครื่องมือประมง อาหารและน้ำส่วนใหญ่ถูกโยนทิ้งทะเลไปก่อนหน้านี้แล้ว เพื่อเว้นที่ว่างไว้สำหรับบรรทุสมบัตินหาศาล และเพียงชั่วโมงเดียวอาหารและน้ำที่เหลืออยู่ค่อยๆ หมดลง พร้อมๆ กับความหิวโหยของทุกชีวิตเข้ามาแทนที่

การช่วงชิงพื้นที่ ตำแหน่ง และอำนาจในเรือซึ่งเคยเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนาและแสวงหา บัดนี้ไม่มีความหมาย ไม่มีได้กั ไม่มีนายท้าย ไม่มีหัวหน้าและลูกน้อง ต่างคนต่างพยายามตะเกียกตะกายเพื่อให้หลุดพ้นจากความกระหายและความหิวโหย ทุกคนต่างเสาะหาพื้นที่ใหม่ หามุมของตนเอง เช่น ซอก หลืบ ฯลฯ เพื่อจะเจอจิ้งจก หนู หรือนกเล็กตัวที่พลัดหลงเข้ามา และต่างมุ่งเอาชีวิตกันเพื่อแย่งชิงอาหารและหนทางอยู่รอด แต่สุดท้ายไม่มีใครรอดในเรือหนัพ้นความตาย

บทสรุป

นวนิยายเรื่อง เด็กชายชาวเล และกลางทะเลลึก ได้สร้างภาพแทนความจริงของพื้นที่ที่มีความหมายหลายนัย นัยแรก พื้นที่ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะการเบียดขับนิยามดั้งเดิม พร้อมๆ กับการสร้างนิยามใหม่โดยอาศัยกลไกอำนาจรัฐผ่านกฎหมายเข้าไปช่วงชิงเอาประโยชน์จากพื้นที่ และให้นายทุนเข้าไปครอบครองหรือได้รับสัมปทานภายใต้รูปแบบของกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ชายฝั่งทะเลประเภทต่างๆ นัยที่สอง พื้นที่ที่แสดงความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนที่เกื้อกูลช่วยเหลือ ตลอดจนแบ่งปันกัน นัยที่สาม พื้นที่ในความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกที่มีลำดับชั้นของอำนาจในพื้นที่เป็นเส้นแบ่ง และการผูกตริ้งบุคคลไว้กับหน้าที่ในตำแหน่งแห่งที่นั้นๆ แต่ไม่มีใครยอมถูกกดทับ

หรือยอมจำนนไว้กับความจำเริญและการย้ายอยู่กับที่ตลอดกาล แต่ละคนต่างดิ้นรนต่อสู้ต่อรองเพื่อก้าวไปสู่พื้นที่แห่งใหม่ที่มีอำนาจมากกว่าเดิม นัยที่สี่ พื้นที่ในทางการเมืองวัฒนธรรม ซึ่งหมายความว่าไม่มีใครสามารถควบคุมใครให้ติดตรึงอยู่ในพื้นที่ หรือควบคุมพื้นที่ให้อยู่ในอำนาจของตนได้อย่างถาวร ต่างพยายามสร้างความหมาย แอ่งชิงความหมาย ดังนั้น การปรับเปลี่ยนความหมายของพื้นที่จึงหมายถึงการปรับเปลี่ยนอำนาจและผู้ครอบครอง

บรรณานุกรม

- ชูศักดิ์ วิทยากัด. (2541). การขยายพื้นที่อนุรักษ์ในประเทศไทย : บทวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง. วารสารภูมิศาสตร์ 23 (1), 43-56.
- _____. (2541). บทนำ. สังคมศาสตร์ 11 (1) , 2-25.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). วาทกรรมการพัฒนา. กรุงเทพฯ : วิชาษา.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2532). ความเป็นชาติไทย ผลผลิตของนิยาม. จดหมายข่าวสังคมศาสตร์ 11 (4), 68-76.
- ประชาคม ลุนาชัย. (2548). กลางทะเลลึก (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : มติชน.
- พนม นันทพฤกษ์. (2549). เด็กชายชาวเล (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ : แพรวสำนักพิมพ์.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2546). กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบ. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- Paasi, A. (2003). Territory. in A Companion to Political Geography (pp. 111-112). Oxford : Blackwell.